

A FELSŐOKTATÁS TERÜLETI SZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSAI

ARÉGIÓK AZ EGYETEMEIKET A TUDÁSBÁZISUK alapjának tekintik – olyan szereplőknek, amelyek az innovációs rendszer egyik kulcselemei, illetve a tudományra és innovációra alapozott regionális fejlődés támogatói (*Huggins & Kitagawa 2009*). Egy régió gazdasági fejlődését, jólétét az egyetemek helyi elkötelezettsége számos formában fellendítheti, nemcsak az oktatási funkció, hanem például a kutatás-fejlesztés, az innováció és a hatékony egyetemi-üzleti partnerség által (*Gál & Ptáček 2011*).

Kelet-Közép-Európában, így Magyarországon is, az oktatási funkció öröklött dominanciája és a hallgatószám folyamatos és extenzív növekedése mellett az egyetemek finanszírozási rendszere sem motiválta az alkalmazott kutatásokat, kísérleti fejlesztéseket, illetve az ezekhez kapcsolódó vállalkozási jellegű tevékenységeket. A magyar egyetemek szerepe a kutatás-fejlesztésben kisebb, illetve az egyetemi K+F kritikus tömege is elmarad a fejlett országok egyetemeitől (*Lengyel et al 2006; Bajmóczy & Lukovics 2009*). Az ágazati kutatóintézetek többségét (amelyek feltehetően a legalkalmasabban tudták összekapcsolni a K + F-et a gyakorlattal) bezárták az 1990-es évek elején, és bár szerepüket az egyetemeknek kellett volna átvenni, de az egyetemeken az alkalmazott kutatás, s a lassú piacosodási folyamat is csak az ezredforduló után indult meg (*Inzelt 2004*).

A magyar felsőoktatás a kelet-közép-európai trendekhez hasonlóan a rendszer-váltás után a tömegoktatás fázisába lépett. Amíg 1990-ben a középiskolát végzetek 31,7 százalékát vették fel a felsőoktatási intézményekbe, ahol az adott tanévben százezer körül volt a hallgatólétszám, addig 2007-ben már az érettségizettek kétharmada jutott be valamilyen felsőoktatási intézménybe (*Rechnizter & Smahó 2007; Rechnizter 2009*). A felsőoktatási expanzió hatásai elsősorban a megnövekedett hallgatói létszámban, illetve a vidéki egyetemi centrumok méretnövekedésében érhetők tetten leginkább. A nappali tagozaton tanulók száma 1990 és 2007 között megháromszorozódott. A felsőoktatásban a hallgatói létszám csúcsidezősaka 2005/2006-ban volt, ekkor 380 ezren tanultak az ország különböző felsőoktatási intézményeiben.

A Budapest – vidék polarizáció a felsőoktatásban

A csökkenés első hulláma az új típusú bolognai képzésre történő átállás időszakára esett. Ezután a gazdasági válság, a gyorsan romló demográfia trendek és a csökkenő állami finanszírozás, az elszegényedés, illetve a napjainkra felgyorsuló külföldi

továbbtanulás együttesen magyarázzák a hallgatószám hosszú távra prognosztizálható csökkenését. A hallgatólétszám a 2009/10-es tanévben, már csak 328 ezer fő volt, ami a 2010/11-es tanévre 318 ezer főre, a 2013/14-es tanévre pedig 308 ezer főre csökkent. A 2011-es évhez viszonyítva a felsőoktatásba újonnan belépők száma 2013-ban 26 százalékkal csökkent (*Polónyi 2013*).

A felsőoktatási tanulólétszám növelésének szándéka összefügg az Európai Unió 2020 programjának azon prioritásával, hogy az európai állampolgárok 40 százaléka rendelkezzen diplomával. Magyarországon az elmúlt két évtizedben nemcsak a hallgatói létszámnak, de a felsőoktatási intézmények számának expanzióját figyelhettük meg. Az intézményi expanzió területi hatásai is leképezhetők. Az elmúlt két évtized változásai a felsőoktatás térszerkezetét is jelentősen befolyásolták. A vidéki térségekben, középvárosokban a felsőoktatás szerepe meghatározó. A települések számára komoly potenciális fejlődési lehetőséget jelent egy-egy felsőoktatási intézmény odavonzása, megtartása. Az egyetemi székhelyvárosok és térségek urbanizációs szintjét nagyban befolyásolja, hogy milyen az ott elérhető felsőoktatási kínálat és a képzési szerkezet. Az egyetemek jelenlétének területi hatásai kimutathatók az egyes térségek fejlődésében és megújulási képességében (*Rechnitzer 2009*).

A rendszerváltás óta az intézmények konszolidációját és területi eloszlását jelentősen befolyásolta az ezredfordulón lezajló integrációs hullám, aminek következtében vidéken kismértékben csökkent, míg a fővárosban növekedett az intézmények száma. Az integráció eredményeként a nagyobb vidéki egyetemek hallgatói létszáma megnőtt, s a kisebb egyetemek, főiskolák is a 2000-es évek derekán érték el legnagyobb méretüket. Ennek következtében a nagy egyetemek székhelyükön kívüli képzési helyeket integráltak hálózatukba, s csak két kisebb egyetemi központnak (Győr, Kaposvár) nincs székhelyen kívüli telephelye. Kiterjedt székhelyen kívüli hálózatot integráltak a korábban csak szűkebb diszciplináris bázison működő egyetemi központok is (Sopron, Gödöllő). Az integrációs hullám intraregionálisan nem teljesedett ki, nem fejeződött be a vidéki felsőoktatási egységek szervezeti és diszciplináris integrációja, amit a földrajzilag egymáshoz közeli felsőoktatási intézmények párhuzamos képzéseinek fennmaradása is jelez (*Rechnitzer 2009*).

Az országban 2008-ban 34 településen 70 felsőoktatási intézmény működött, 2012-ben már 47 településen, 68 intézményben folyt felsőoktatás. Láthatjuk tehát, hogy amíg az intézmények száma csak kismértékű csökkenést mutat, addig a felsőoktatási képzési helyek településszintű expanziója tovább folytatódott a vizsgált időszakunkban is. Jelenleg egy kivétellel (Salgótarján) minden megyeszékhelyen, illetve a középvárosaink jelentős részében van felsőoktatás.

Az intézményi expanzió koncentráltasága továbbra is jelentős, a felsőoktatási intézmények 60 százaléka ma is Budapesten koncentrálódik. A Budapest–vidék szakadék mélysége a felsőoktatási szektorban gyorsabban csökkent, mint akutatás-fejlesztés területén. A fővárosnak a hallgatólétszámból való részaránya az 1990-es 45 százalékról 2003-ra 37,4 százalékra csökkent a nappali tagozatos hallgatók tekin-

tetében, majd ezt követően újra növekedésnek indult. Az intézményi konszolidáció és a hallgatólétszámcsökkenés területi egyenlőtlenségei miatt Budapest súlya 2007-ben ismét meghaladta a 40 százalékot, 2012-ben pedig a 44 százalékot (2013-ban átlépte az 50 százalékos bővös határt). Ennek fő oka, hogy a hallgatószám csökkenése legsúlyosabban a vidéki egyetemeket és főiskolákat sújtja. A budapesti állami egyetemek esetében a 2013-ban felvett összes hallgatólétszám 7 százalékkal, a vidéki intézmények esetében 30 százalékkal esett vissza (*Polónyi 2013*).

Míg az országban 2007-ben a fővároson kívül 12 felsőoktatási regionális centrum működött (tízezer főt meghaladó hallgatólétszámmal), addig 2012-ben 7-re csökkent a számuk (Debrecen, Szeged, Pécs, Gödöllő, Miskolc, Sopron, Győr). Ez abban a tekintetben is vizsgálható, hogy a magyar felsőoktatás jelenlegi területi szerkezetében a vidéki egyetemi központok mérete és súlya elmarad az európai átlagértékektől. A fővárost követő négy egyetemi központban a magyar hallgatói létszámnak csak a negyede található, míg a hasonló népességű európai országokban a harmada, illetve a fele.

A felsőoktatás területi átrendeződését elemezve, lényegében a 2007 és a 2012 közötti időszak statisztikai adatsorait vizsgáljuk. Ennek oka egyrészt, hogy a korábbi *Educatio*[®] Mérleg száma a 2007-es adatokkal zárta az elemzést, másrészt ez az az időszak, amelyben egyszerre jelentkeztek a világgazdasági válság, s a magyar államháztartás adósságproblémái, amely a költségvetési hiány leszorításában vívott harcában a környező országokénál sokkal nagyobb terhet rakott a felsőoktatási szektorra (amelynek GDP arányos állami támogatása – 0,4 százalék – nagyságrendekkel a legalacsonyabb a Visegrádi országok sorában). Ebben az időszakban egybecsúszott az állami támogatású képzések számának visszaszorulásához való alkalmazkodás és a demográfia okokra visszavezethető hallgatószám csökkenés.

A vizsgált időszakban az országosan is jelentősen visszaeső hallgatói létszám területi szóródása a Budapest–vidék szakadékot tovább mélyíti. Az ország minden régiójában csökkent a hallgatók száma, kivéve a központi régiót: Közép-Magyarországon a vizsgált időszakban lényegében stagnált a hallgatólétszám (1. táblázat). A nagytérégi bontásban a Dunántúl összességében nagyobb csökkenést mutat, mint a kelet-magyarországi régiók. A legnagyobb csökkenést a korábbi „túlfűtött” expanzió nyertese, a Közép-Dunántúl szenvedte el, ezután következik Észak-Magyarország, majd a Dél-Dunántúl. Az észak-alföldi, dél-alföldi régiók 11–12 százalékos visszaesése a legkisebb, de az országos átlag feletti. Megyei bontásban a hagyományosan erős kelet-magyarországi egyetemi központok közül Debrecen (Hajdú-Bihar megye) növelte kismértékben a nappali és egyéb felsőfokú képzésben részt vevő hallgatólétszámát, emellett Csongrád (Szeged, SZTE) és Győr-Sopron megye egyetemei (SZE, NyME) tapasztalhatták a legkisebb hallgatólétszám visszaesést. A kisebb méretű főiskolai és egyetemi központokat befogadó megyék (Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés, Fejér, Somogy) hallgatólétszám csökkenése volt a legnagyobb mértékű.

1. táblázat: A felsőoktatás intézményeinek és hallgatólétszámának területi megoszlása, 2007-2012

	Intézmények, 2012	Felsőoktatási hallgató, N		Részarány, %		Változás, N%
		2007	2012	2007	2012	
Budapest	42	160 063	158 404	40,39	44,2	-1,04
Pest	5	15 568	14 932	3,93	4,15	-4,09
Közép-Magyarország	47	175 631	173 336	44,32	48,17	-1,31
Fejér	7	8 824	6 198	2,23	1,72	-29,76
Komárom-Esztergom	4	2 790	1 574	0,70	0,44	-43,58
Veszprém	4	9 298	7 290	2,35	2,03	-21,60
Közép-Dunántúl	15	20 912	15 062	5,28	4,19	-27,97
Győr-Moson-Sopron	3	22 168	19 934	5,59	5,54	-10,08
Vas	3	5 734	4 240	1,45	1,18	-26,06
Zala	5	4 148	3 104	1,05	0,86	-25,17
Nyugat-Dunántúl	11	32 050	27 278	8,09	7,58	-14,89
Baranya	4	28 899	24 517	7,29	6,81	-15,16
Somogy	6	5 152	3 702	1,30	1,03	-28,14
Tolna	1	1 707	1 150	0,43	0,32	-32,63
Dél-Dunántúl	11	35 758	29 369	9,02	8,16	-17,87
Dunántúl	37	88 720	71 709	22,39	19,93	-19,17
Borsod-Abaúj-Zemplén	2	14 285	13 424	3,60	3,73	-6,0
Heves	3	25 185	18 140	6,36	5,04	-28,0
Nógrád	1	754	351	0,19	0,10	-53,4
Észak-Magyarország	6	40 224	31 915	10,15	8,87	-20,7
Hajdú-Bihar	2	27 953	31 256	7,05	8,69	+11,8
Jász-Nagykun-Szolnok	4	6 968	3 683	1,76	1,02	-47,1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4	14 555	9 273	3,67	2,58	-36,3
Észak-Alföld	10	49 446	44 212	12,48	12,29	-10,6
Bács-Kiskun	5	8 361	6 793	2,11	1,89	-18,8
Békés	2	4 864	3 436	1,23	0,95	-29,4
Csongrád	3	28 987	27 099	7,32	7,53	-6,5
Dél-Alföld	10	42 212	37 328	10,65	10,37	-11,6
Kelet-Magyarország	26	131 912	113 455	33,29	31,53	-14,0
Magyarország	117	396 263	359 824	100,00	100,00	-9,2

Forrás: Szerző számítása, KSH Területi Statisztikai Évkönyvek.

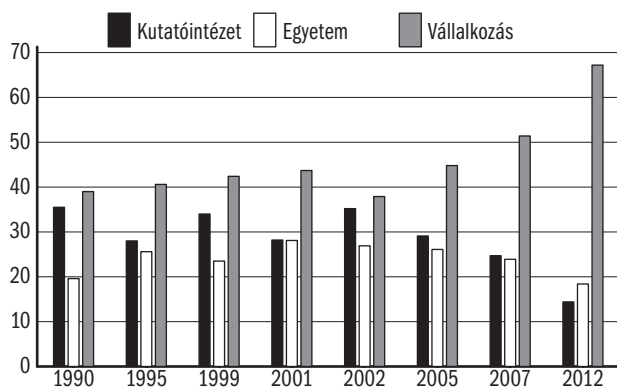
Az egyetemek innovációs szerepvállalása

Az 1990-es évek gazdasági átmenetének első szakaszában az egyetemek a mindenkori kormányzatok elvárásainak megfelelően az oktatási szerepüket helyezték előtérbe. A felsőoktatás finanszírozási rendszere ebben az időszakban egyáltalán

nem motiválta az egyetemeken a kutatás-fejlesztést, s még kevésbé ösztökölte az egyetemeket arra, hogy új kutatási együttműködések alakítsanak ki a gazdasági szférával, illetve, hogy európai uniós K + F programokra pályázzanak mivel sokkal könnyebb volt fenntartani az intézményeket a hallgatói létszám extenzív növelése által. A magas szintű alapkutatás a rendszerváltásig az MTA kutatóintézeti hálózatának privilégiuma volt, míg az alkalmazott kutatást a szocialista nagyvállalatok kutatóintézetei végezték. Az ezredfordulón lassan megindult a felsőoktatási K + F szektor piacosodása, illetve aktívabb innovációs szerepvállalása, ami az egyetemek innovációs infrastruktúrájának és szervezetrendszerének kiépülését is maga után vonta (tudástranszfer-irodák, tudományos parkok, tudományos inkubátorok).

A felsőoktatási szektor Magyarországon tehát K + F generáló szektorrá vált, relatív pozíciója javult a rendszerváltás első évtizedében, de arányaiban nemcsak elmarad a vállalkozások K + F ráfordításaitól, de pozíciója jelentősen visszaesett az elmúlt évtizedben a vállalati szektor – amúgy öröndetesen – javuló innovációs szerepvállalása miatt (1. ábra).

1. ábra: A K + F ráfordítás szektoronkénti megoszlása, 1990–2012

Forrás: Szerző számítása, KSH Kutatás-fejlesztés éves kiadványok.

Az ország összes kutatóhelyének 44,5 százaléka működött valamely felsőoktatási intézményben, de a K + F számított létszámból csak mintegy 23 százalékkal részesedett a szektor. Ezzel összefüggésben, amíg a országos szinten a K + F területén dolgozók munkaidejük 63 százalékát fordították kutatásra, addig a felsőoktatásban csak 34 százalékát, éppen az oktatási tevékenységből adódó leterheltség, illetve a nem kellő motivációs és egyéb szakmai szempontok miatt. A felsőoktatási szektoron belül a K + F ráfordítás aránya és nominális értéke is folyamatos csökkenést mutat. 2007 és 2012 között összességében 5 százalékkal csökkent a felsőoktatási K + F ráfordítása, s azon belül is alacsony a vállalati együttműködésben megvalósított kísérleti fejlesztés részaránya (10,7 százalék). Az egyetemek elmúlt két évtizedes fejlesztése, az egyetemek és főiskolák integrációjával létrejött vidéki

egyetemi centrumok infrastruktúrájának fejlesztésével nagyjából a hallgatói létszám nőtt, és az egyetemek képzési infrastruktúrája fejlődött az átlagot meghaladó mértékben. Ugyanakkor a kutatási ráfordítások a vidéki egyetemi centrumokban csak az ezredforduló után indított kormányzati K + F, illetve EU programok hatására indultak növekedésnek. A felsőoktatási szféra lemaradása az innovációs alapmutatók (K + F ráfordítás, beruházás, hazai és külföldi szabadalmak) tekintetében érzékelhető. A ráfordítások 18,7 százalékának, a K + F beruházások 18,5 százalékának, a hazai és külföldi szabadalmak 32 és 16 százalékának koncentrációjával jelentősen elmarad a vállalati és a kutatóintézeti szféra ráfordításaitól. Az egyetemek részaránya az output indikátorok tekintetében azonban továbbra is kiemelkedő. A tudományos publikációk és a tudományos fokozattal rendelkezők negyöte a felsőoktatási intézményekhez köthető (2. táblázat).

A felsőoktatásnak a K + F ráfordítások tekintetében mért részaránya nagyságrendjében hasonló a nyugat-európai átlagokhoz, az eltérés két mutató esetében figyelhető meg leginkább. Egyrészt az üzleti szféra által működtetett kutatóhelyek igen alacsony aránya figyelhető meg a K + F ráfordítások tekintetében, valamint az egyetemi kutatás és a vállalati szféra K+F kapcsolatainak gyengesége szembetűnő.

2. táblázat: A felsőoktatási kutatóhelyek részaránya az innovációs indikátorokon belül

Input indikátorok	2003	2007	2012	Output indikátorok	2003	2007	2012
K + F kutatóhelyek	70,0	52,7	44,5	Publikált könyvek	77,00	79	80
K + F ráfordítás	25,0	23,9	18,7	Folyóiratpublikációk	70,00	81	82
K + F alkalmazottak	57,0	52,4	41,9	PhD-fokozattal rendelkezők	72,0	79,0	81,0
Kutatók száma (FTE)	38,0	33,5	24,9	Szabadalmak	32,00		
K + F beruházás	12,0	23,9	18,5				

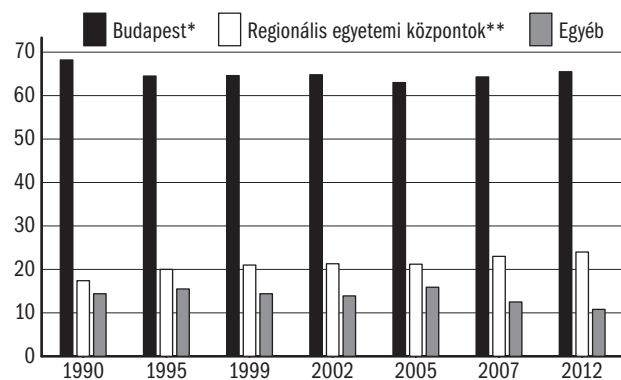
Forrás: Szerző számítása, KSH Kutatás-fejlesztés éves kiadványok.

A K + F mutatók területi eloszlása tekintetében megfigyelhető fővárosi koncentráció a vidéki egyetemi központok kutatási ráfordításaihoz képest igen jelentős. A vidéki és a fővárosi egyetemek közötti szakadék csak a hallgatói létszám tekintetében csökkent az elmúlt évtizedben, köszönhetően a vidéki egyetemfejlesztési konjunktúrának (2. ábra).

A kutatási potenciál tekintetében még nagyobb Budapest dominanciája, illetve a vidéki egyetemi centrumok hátránya. A K + F ráfordítások területi megoszlása tekintetében a főváros részesedése a K + F ráfordításokból csak kismértékben csökkent a rendszerváltás óta, majd 2007 után újra növekedésnek indult. Ezzel párhuzamosan a vidéki egyetemi városok abszorpciós képessége is csak kismértékben nőtt. Amíg Budapest súlya a K + F ráfordításokban szinte alig csökkent a rendszerváltás óta, s a kétharmados szint közelében stagnál, addig a hét vidéki egyetemi pólus város (Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc, Győr, Sopron, Veszprém) 1990 és 2005 között 17,4 százalékról mindössze 21,2 százalékra, majd 2012-ig is csak

24 százalékra tudta arányát növelni a K + F ráfordításokból (2. ábra). Az egyetemi felsőoktatási centrumok (Budapest, Szeged, Debrecen, Miskolc, Pécs, Veszprém) változatlanul a K + F fő színterei, a többi vidéki felsőoktatási telephely csak jelentősen leszakadva képes bekapcsolódni a kutatás-fejlesztési tevékenységekbe. Elérendő cél a vidéki felsőoktatási centrumok valódi *regionális innovációs centrumokká*, integrált *regionális tudásbázisokká fejlesztése*, s az intenzív egyetem és gazdaság közötti transzferkapcsolatok kialakítása a régiókban is (az innováció fejlesztésében a megye túlságosan kicsi területi egység a minimális kritikus tömeg megteremtéséhez). Napjainkban a vidéki tudományos centrumok potenciálja nem éri el azt a kritikus tömeget, amelyre a tudásalapú gazdaság építhető, s a Budapest központú tudásalapú gazdaság sem lendíthet jelentősen az ország teljesítményén, hiszen az ipari termelés részaránya ebben a térségben fokozatosan csökken (Budapest az ország ipari termelésének már csak 16 százalékát adja).

2. ábra: A K + F ráfordítások területi megoszlása Budapest és a legnagyobb regionális egyetemi központok között

* 2007–2012-ben Gödöllővel (SZIE).

** Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc, Győr, Sopron, Veszprém.

Forrás: Szerző szerkesztése.

A magyarországi innovációfejlesztés területi paradoxona, hogy amíg a gazdasági szerkezet megújítása az ország nyugati és északnyugati térségeiben gyorsabban és sikeresebben történt meg, addig ugyanezek a térségek kedvezőtlen pozícióból indultak a kutatás-fejlesztés és a felsőoktatás területén. Másfelől a gazdasági fejlődésben, a jövedelemtermelésben és a külföldi tőke vonzásában élenjáró nyugat- és közép-dunántúli megyékben kevésbé adottak a kutatási-fejlesztési lehetőségek – a tömegtermeléstől és bér munkától a tudásigényes fejlesztési tevékenységek irányába való elmozdulás intézményi és pénzügyi eszközei –, ami hosszabb távon jelenlegi versenyelőnyüket is veszélyezteti. E két régió részesedése a K + F ráfordításaiból kismértékben csökkent 2007 és 2012 között.

A K + F input és output indikátorai tekintetében a gazdaságilag fejletlen alföldi régiók K + F aktivitása nagyobb, köszönhetően széles diszciplináris bázison szervező-

dő, erős természettudományi beágyazottságú, nagy múltú egyetemeinek (Debrecen, Szeged) (3. táblázat). A vállalati szektor térnyerésével párhuzamosan a felsőoktatási kutatóhelyek aránya jelentősen visszaesett (20 százalék alá) a K + F ráfordításokon belül. A felsőoktatási szektor K + F ráfordításokból való részesedésének területi szóródása két tendenciát jelez (4. táblázat). A túl alacsony arányok a felsőoktatási K + F tevékenység hiányára vezethetők vissza, a túl magas részarány pedig a vállalati K + F hiánya miatt eredményezi a felsőoktatási szektor (PTE, SZTE) magasabb részesedését. Ez utóbbi térségekben az innovatív üzleti szféra hiánya is akadályozza az egyetemi kutatás felfutását, üzleti hasznosítását és piacosítását.

3. táblázat: Az innováció indikátorainak regionális megoszlása, 2012

Régiók	Input indikátor				Output indikátor		
	A K + F ráfordítás a regionális GDP százalékában	A K + F ráfordításból való részesedés	A K + F helyek	K + F foglalkoztatottak	A felsőoktatási hallgatók	A PhD-fokozattal rendelkezők	A K + F helyek megjelent publikációinak
	számaránya						
Budapest	2	61,6	43,7	53,4	44,2	53,6	53,4
Budapesten kívül	0,7	38,4	56,3	46,6	55,8	46,3	46,6
Közép-Magyarország	1,6	65,1	50	57,8	48,2	57,1	53,7
Közép-Dunántúl	0,7	5,5	6,5	5,5	4,2	3,5	2,9
Nyugat-Dunántúl	0,6	5,4	8,1	6	7,6	5,4	5,3
Dél-Dunántúl	0,61	3,2	6,7	5,7	8,2	7,0	7,9
Észak-Magyarország	0,57	3,4	6,5	4,7	8,9	5	5,7
Észak-Alföld	1	8	9,7	9,3	12,3	10,6	11,3
Dél-Alföld	1	7,9	12,3	10,9	10,4	11,4	10,56

Forrás: Szerző számítása a KSH Területi Statisztikai Évkönyvek és a *Kutatás-fejlesztés, 2012* alapján.

Tudatos állami szerepvállalásra lenne szükség ahhoz, hogy a pótlólagos állami ráfordítások harmada a vidéki regionális központokba koncentrálódjon, így a fővárosnak a K + F ráfordításokból való részesedése 40 százalékra csökkenjen, a vidéki tudáscentrumoké pedig 24-ről 35 százalékra növekedjen (*Horváth 2003*). Ezt célozta meg a 2006/2007-ben csak a tervek szintjén körvonalazódó Pólus program.

Budapesten kívül, de mindenekelőtt az elmaradott vidéki térségekben az innovációs központok egyértelműen az egyetemekhez kötődnek. Az intenzív vállalat-egyetem kapcsolatok alacsony intenzitásának egyik oka, hogy a hazai tulajdonú KKV-k, alacsony innovációs aktivitásuk miatt alig támasztanak keresletet az egyetemek kutatásai iránt. Több vidéki régióban pedig hiányoznak az egyetemekkel kooperáló innovatív nagyvállalatok. A jelentős innovációs teljesítménnyel rendelkező vidéki egyetemek innovációs transzferének állami támogatása továbbra is kiemelt állami/közüsségi szerepvállalást igényel, abban az esetben, ha a helyi gaz-

daság hátrányos helyzetéből fakadóan az egyetemek K + F vállalati együttműködése akadályokba ütközik. Kihívás az amúgy is alacsony kritikus kutatási tömeg növelésének generálása, de ez nem a speciális területen versenyképes, kisméretű vidéki innovációs központok elsorvasztásával, hanem partneri alapon szerveződő tudásbázisok és a vállalatok innovációs hálózatba szervezésével oldandó meg.

4. táblázat: A kutatás-fejlesztési ráfordítás és a felsőoktatási K + F területi megoszlása, 2012

	K + F ráfordítás (M Ft)	Ebből felsőoktatási K + F (M Ft)	Felsőoktatási szektor részaránya, %
Budapest	207 192	28 453	13,7
Pest	12 045	1 572	13,1
Közép-Magyarország	219 237	30 025	13,7
Fejér	6 423	982	15,3
Komárom-Esztergom	2 833	211	7,4
Veszprém	9 381	1 533	16,3
Közép-Dunántúl	18 637	2 726	14,6
Győr-Moson-Sopron	13 554	5 982	44,1
Vas	3 298	349	10,6
Zala	1 403	558	39,8
Nyugat-Dunántúl	18 256	6 889	37,7
Baranya	8 134	5 077	62,4
Somogy	2 097	703	33,5
Tolna	576	346	60,1
Dél-Dunántúl	10 807	6 126	56,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	7 168	2 387	33,3
Heves	3 319	1 081	32,6
Nógrád	1 084	19	1,8
Észak-Magyarország	11 571	3 487	30,1
Hajdú-Bihar	21 883	7 845	35,8
Jász-Nagykun-Szolnok	3 015	415	13,8
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1 962	992	50,6
Észak-Alföld	26 862	9 252	34,4
Bács-Kiskun	7 523	761	10,1
Békés	1 357	71	5,2
Csongrád	16 780	8 607	51,3
Dél-Alföld	25 661	9 439	36,8
Magyarország	336 537	67 944	20,2

Forrás: Szerző számítása, KSH Területi Statisztikai Évkönyvek, *KFI tükör*, 2013.

Országos léptékben is alacsony a magyar K + F kritikus tömege (2008-ban az Oxford University K + F ráfordításaival volt azonos méretű a teljes magyarországi vállalati/egyetemi/kutatóintézeti innovációs rendszer ráfordítása). Az innovációs

célú támogatások területi megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy a főváros és a központi régió túlsúlya a támogatások egyenlőtlen eloszlásában is megmutatkozik. Az állami irányítású GOP és az AIK programok tekintetében a vidéki régiók viszonylag jól teljesítettek, itt Közép-Magyarország a források kicsit több mint a negyedét szerezte meg, s jól szerepelt a két alföldi régió és a Közép-Dunántúl is. A Kutatási és Technológiai Innovációs Alap (KTIA) innovatív vállalkozásokat és a K + F ágazatot támogató forrásainak eloszlását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 2004–2011-es időszakban a KTIA támogatások több mint 60 százalékát Közép-Magyarország régiója szerezte meg, s ezzel a régió minden évben több támogatási forráshoz jutott, mint a többi régió együttvéve (*KFI tükröz 2013*). Hajdú-Bihar és Csongrád megyék a tudományegyetemeik forrásszerző aktivitásának köszönhetően a pályázatok 10 százalékát szereztek meg.

A hetes K + F keretprogram (7th Framework) támogatásainak regionális eltérései óriásiak, ami a 2014–2020-as időszakra való felkészülésben is megfontolandó. Közép-Magyarország intézményei szereztek meg a források közel 80 százalékát, míg az alföldi régiók is messze 10 százalék alatt teljesítettek. A fővárosban a vállalkozások, az akadémiai kutatóhelyek és egyetemek hasonló arányban részesedtek (a magas fővárosi arány az MTA kutatóhálózat kiemelkedő budapesti koncentrációjának is köszönhető). A fejletlen régiókban a nagy egyetemek (Debrecen, Szeged, Pécs) mutatnak egyedül érezhető aktivitást. Az iparilag fejlett Nyugat-Dunántúl 1 százalékos arányai pedig mutatják, hogy a hazai vállalkozások kutatási aktivitása nem elég az erős egyetemi kutatóbázisok pótlásához, a külföldi vállalatok pedig az anyaországban végzik a stratégiai K + F döntő többségét.

A külföldi tulajdonú vállalatoktól sem várható tehát a magyar K + F ágazat komolyabb támogatása (a nálunk működő K + F egységeik a bér munkában generált K + F eredményeket lefölszik, a hozzáadott értéket repatriálják), így ez esetben a K + F + I szektor elmaradott duális gazdasági környezetben csak állami/EU-s szerepvállalással támogatható. Vannak olyan stratégiai kutatások, amelyeket versenyképes, hazai tulajdonú nagyvállalati szektorral rendelkező fejlett országokban is az állam finanszíroz. A megoldás a hazai innovatív vállalkozások és a tudásbázisok (kutatóegyetemek) párhuzamos támogatása.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az állami és uniós források elosztásában nem történt meg a kiegyenlítés, hiszen az innováció és K + F erős területi koncentráltsága determinálja az egyes szereplők forrásfelszívó képességét és innovációs aktivitását. Az államnak tehát a centralizáció helyett új kutatóintézeteket kell kialakítania, akár a kutatóegyetemek szervezetén belül vidéken is, mert az alulfinanszírozott intézmények nemcsak az európai versenyben, de fővárosi versenytársaikkal szemben is alulmaradnak a közösségi források megszerzéséért folytatott harcban. Ez pedig tovább erősíti a vidéki térségek leszakadását, ami hosszabb távon magával rántja a központi régiót is, s Magyarország ebben az esetben biztosan kikerül a „mérsékelt innovátorok” országcsoportjából is.

Szakpolitikai kitekintés

A felsőoktatás, a K + F és az innováció kulcsszerepet játszik a jövőbe történő befektetés tekintetében. Ezen ágazatok fejlesztése költségigényes, s a kérdés az, hogy ez a költség milyen arányban oszlik meg az állam, az egyén és a piaci szereplők között. Az arányokat jelentősen befolyásolja egy ország gazdaságának fejlettsége/teljesítő-képessége és a társadalom jövedelmi szintje. Nehézséget okoz azonban, hogy a hatékonyság mérése, költségigény tervezése nem egyszerű, illetve a hosszabb időtáv miatt a tudásszektorok közvetlen és közvetett hatásai nehezen prognosztizálhatók.

A kormány *Tudománypolitikai Stratégiájának* (2013) pontos helyzetfeltárása kiemeli a K + F + I rendszer gyenge pontjait: erős hazai vállalati szektor hiányában a közzsféra kutatóhelyeinek szerepe továbbra is meghatározó; alacsony kritikus tömeg a K + F foglalkoztatotti létszámában és finanszírozásában egyaránt (egy kutatóra az MTA hálózatában 20 ezer USD; a lengyel akadémiaiában 42 ezer USD, míg a német közfinanszírozású, nem egyetemi kutatóhálózatban 95 ezer USD átlagos K+F ráfordítás jutott 2011-ben); Budapest túlsúlya és általában a felsőoktatási szektor alulfinanszírozottsága (a GDP 0,4 százaléka) szembetűnő régiós összehasonlításban is (2013-ban Lengyelországban 1,6, Csehországban 1,3 százalék) (*Keczer 2012*). A koncepció kiemelten kezeli a nem konvergencia régióknak számító Közép-Magyarország potenciális forráscsökkenésének 2014-től várható következményeit. A megoldást a dokumentum által is értékelt intelligens specializációs (S3) stratégiában kell keresni, de annak sokkal inkább a területi adottságokhoz kell alkalmazkodni. A központi régióban a vállalati szektornak kell a K + F és a felsőoktatás bizonyos területeit megfinanszíroznia, és ehhez az államnak leginkább közvetett szerepvállalással kell a megfelelő ösztönző/támogatási környezetet megteremtenie. A konvergencia régiókban az uniós és/vagy a közvetlen állami szerepvállalás továbbra is elengedhetetlen.¹

A felsőoktatási ágazati fejlesztési irányok főbb prioritásait az OECD trendeknek megfelelően a *Nemzeti Fejlesztés 2030* dokumentum (nemzetköziesedés, piacosodás, kiválósági hálózatok) tartalmazza. Emellett a negatív magyar keretfeltételek is definiálhatók (drasztikusan csökkenő hallgatólétszám, növekvő működési költségek, hatékonysági problémák, diplomás munkanélküliség, külföldi egyetemek elszívó hatása).

A magyar fejlesztéspolitika felsőoktatásra vonatkozó középtávú fejlesztési céljai helyesen jelölik ki a beavatkozási pontokat. Ugyanakkor a területi anomáliák, így a Budapest–vidék dichotómia tekintetében nem differenciálnak kellőképpen a szakpo-

¹ Egy Európai Unió összehasonlító kutatásunkban (*Gál & Csonka 2007*) kimutattuk, hogy a tudástermelési képesség nem növeli automatikusan a helyi üzleti szektor tudáshasznosítási képességét, sőt, a felsőoktatási szektor és a kevésbé fejlett helyi gazdaság egyaránt forrása lehet számos hátráltató tényezőnek az egyetemek és a gazdasági szférák közötti intraregionális tudástranszfer tekintetében. Másképpen fogalmazva azt a megállapítást tettük, hogy az egyetemi kutatások növekedést serkentő hatása kimutatható a fejlett régiókban, de a kevésbé fejlettekben nem szükségszerűen van közvetlen kapcsolat, ugyanis ez utóbbiakban hiányzik a megfelelő gazdasági bázis, ami jelentős korlátozó tényező. Az egyetemi K + F piacosítása csak akkor képzelhető el, ha az adott régióban a diszciplináris és a vállalatok szektorális specializációja között szoros a kapcsolat, illetve ha megvan az innovatív üzleti szféra (kis és nagyvállalat) kritikus tömege.

litikai anyagok és fejlesztési stratégiák. A dinamikus és kevésbé fejlett térségek sajátosságai más-más beavatkozási pontokat igényelnek, illetve a fejlesztési célok hatásai is eltérőek lesznek a különböző térségekben néhány területen. Ebből a szempontból:

- A felsőoktatás piacosítása komoly gazdasági potenciállal és vállalati szektorral nem rendelkező térségekben nem hoz megoldást, s ezekben az állami támogatás visszaszorulása és a felsőoktatás finanszírozásának átalakítása nem ugyanazokat az eredményeket fogja hozni, mint a fővárosban, vagy a nyugat-dunántúli régióban. Következésképpen a negatív hatások is erősebbek lesznek. A vidéki egyetemek kutatási-fejlesztési funkciójának piacosítása a helyben lévő, erős (innováció-orientált és fizetőképes) vállalati szektor nélkül nem elképzelhető, ez azonban több vidéki nagy és kisegyetem környezetében is hiányzik. A külföldi tulajdonú vállalatok a technológiát és a K + F-et továbbra is stratégiai funkcióként anyaországukból szerzik be.
- Az egyetemi pólusok kialakításánál a partnerségi és hálózati szinergiákat kell erősíteni a koncentráció egyoldalú alkalmazása helyett, míg ez a fejlett térségekben (Budapest) nagyobb valószínűséggel eredményez hatékonyságnövekedést, addig a vidéki térségek egy részében a felsőoktatás leépülésének tovagyűrűző negatív gazdasági-társadalmi hatásai erősödnek fel.
- A felsőoktatási intézmények által ellátott speciális feladatkörök/funkciók meghatározásánál az intézmény által ellátott ágazati, illetve a helyi és térségi jelentőségű speciális, képzési (speciális szakképzés), fejlesztési (zöld gazdaság, környezetvédelmi tanácsadás) és társadalompolitikai feladatokat (pl. romaképzés, szociális munkásképzés) is egyaránt figyelembe kell venni. Ezen speciális feladatkörök ellátásában a megyei és városi önkormányzatoknak, valamint a területükön működő egyetemeknek szorosan együtt kell dolgozniuk.

Budapest nemzetközi felsőoktatási/innovációs szerepének erősítése mellett kevés szó esik a *főváros-vidék szakadék* mélyüléséről, a korábban is meglévő, de a válság hatására felerősödő erőforrás-elszívó hatásairól. A fővárosi felsőoktatás intézményi és hallgatói koncentrációja egyaránt erősödik, párhuzamosan a vidéki központok meggyengülésével. Ez a felsőoktatás tekintetében leginkább Budapest és régiója népességelszívó, gazdasági erőforrás-koncentrátor (a GDP 50 százaléka, a K + F szektor 70 százaléka), a fejlesztési források (GOP források 53 százaléka), illetve a felsőoktatási hallgatók (50 százaléka), a kiemelt egyetemek nagyobb részének túlkoncentrációjában jelenik meg. Ennek kezelésére a jelen gazdasági helyzetben ennek kezelésére sem a hagyományos, sem az új fejlesztéspolitikai modellek nem elegendőek. A cél, hogy a vidéken megteremtett, a jövő tudástársadalmába való befektetést is szolgáló funkciókat, különösen a periférikus térségek régióközpontjaiban, illetve kiemelt középvárosokban (megyei jogú városokban) koncentrálódókat ne engedjük leépülni. Ilyenek a felsőoktatási funkciók, amelyek helyi szerepe ezekben a térségekben sokkal meghatározóbb.

IRODALOM

- ACS, Z., ANSELIN, L. & VARGA A. (2000) Geographic and sectoral characteristics of academic knowledge externalities. *Papers in Regional Science*, 79, pp. 435–445.
- BAJMÓCY, Z. & LUKOVICS, M. (2009) Subregional Economic and Innovation Contribution of Hungarian Universities. In: Z. BAJMÓCZY & I. LENGYEL (eds) *Regional Competitiveness, Innovation and Environment*. Szeged, JATE Press. pp. 142–161.
- GÁL Z. & PTÁČEK, P. (2011) *The role of mid-range universities in knowledge transfer: the case of non-metropolitan regions in Central Eastern Europe*. *European Planning Studies*. (Forthcoming.)
- GÁL Z. & CSONKA L. (2006) *Analysis of the Regional Dimensions of Investment in Research: Case Study Regional Report: Dél-Dunántúl (Hungary)*. Brussels, Erawatch.
- HORVÁTH GY. (2003) Egyetem és regionális átalakulás. In: NAGY F-NÉ. & VONYÓ J. (eds) *Város és egyeteme*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.
- HUGGINS, R. & KITAGAWA, F. (2009) *Devolution and Knowledge Transfer from Universities: Perspectives from Scotland and Wales*. Discussion Paper: Impact of Higher Education Institutions on Regional Economies Initiative.
- INZELT, A. (2004) The evolution of university-industry-government relationships during transition. *Research Policy*, No. 6. pp. 975–95.
- KECZER GABRIELLA (2012) A felsőoktatás finanszírozása a közép-európai államokban. *Közép-Európai Közlemények*, No. 19.
- LENGYEL B., LUKÁCS E. & SOLYMÁRI G. (2006) A külföldi érdekeltségű vállalkozások és az egyetemek kapcsolata Győrött, Miskolcon és Szegeden. *Tér és Társadalom*, No. 4. pp. 127–40.
- POLÓNYI I. (2013) *Felvételi 2013*.
- RECHNITZER J. & SMAHÓ M. (eds) (2007) *Unirégió – Egyetemek a határ menti együttműködésben*. Pécs-Győr, MTA RKK.
- RECHNITZER J. (2009) A felsőoktatás térszerkezetének változása és kapcsolata a regionális szerkezettel. *Educatio*®, No. 1. pp. 550–63.